

Láng Benedek

Szerelem, alkohol és szégyen: titkosírások a magánéletben a kora újkori Magyarországon*

A kora újkori hazai titkosírási források döntő hányada, mintegy 95%-a politikai természetű. Jóllehet kétségtelenül beszélhetünk tudományos, magánéleti, kézműves, vallásos vagy alkímiai titkosírás-használatról is, az idetartozó iratok mennyisége elhanyagolható a politikai alkalmazáshoz képest. Utóbbi kategóriába az államközi diplomácia, a befolyásos főnemesek belpolitikai természetű levelezése, az olykor összeesküvésbe, sőt felkelésbe torkolló nemesi szervezkedés, a tábornokok katonai üzenetváltása, a követjelentések és a kémkedés egyaránt beletartozik.¹ Míg e tág kategória a valaha készült sifírozott források jelentős részét tömöríti, titokhasználatában és motivációit tekintve igencsak egyhangú. A politikai titkosírások – nem meglepő módon – elsősorban diplomáciai, katonai és politikai természetű titkokat rejtenek, a titkosítás oka pedig – ha lehet, még kevésbé meglepő módon – az üzenet hozzáférhetetlenné tétele a politikai vetélytársak számára.

Jelentősen összetettebb képet mutat a fennmaradt forrásanyag többi része, a politikán és diplomácián kívüli titkosírás-használat. E dokumentumok esetében jóval sokszínűbb a kriptográfiai módszereket használó személyek társadalmi és politikai helyzete, célja, kriptográfiai tudása és eszközhasználata. Ahogy egy korábbi cikkemben érveltem: a titkosírás-használók szélesebb társadalmi hátterét, eltérő attitűdjeit és céljait tanulmányozva nyílik leginkább lehetőség arra, hogy a rejtjelezés történetét visszailleszük oda, ahova eredendően tartozik, a titkolózás (*secrecy*) kontextusába. Ha a kriptográfia történetét többnek tekintjük egy tudományos technológia pusztá fejlődésénél és rekonstruáljuk a helyét a társadalmi tevékenységek komplex rendszerében, akkor a tudománytörténet-írásnak ezt a hagyományosan „internalista” módon művelt területét társadalomtörténeti kontextusba tudjuk helyezni.² Az alábbi cikk ennek a komplex célegyüttesnek egy részét teljesíti, a 16–17. századi történelemnek olyan eseteit mutatja be, amelyek kriptográfia-használata magánéleti természetű volt.

* Kutatásaimat az OTKA K 101 544 támogatta, a cikket a Collegium de Lyon vendégszeretettel élvezve írtam. Kutatásaimhoz nyújtott segítségéért Kálmán Dánielnek mondok köszönetet.

¹ A korszak titkosírásai iránt érdeklő olvasóknak az alábbi publikációk állnak rendelkezésére: R. Várkonyi 1999; Révay 1974, 1978; Tusor 2003; Vadai 2011; Vámos–Vadai 2013a, 2013b; Láng 2011a, 2013, 2014.

² Láng 2011b.

SZERELEM, POLITIKA ÉS FÉRFIBARÁTSÁG

Szerelm, politika és kriptográfia ötvöződésének talán a leghíresebb példája Ausztriai Anna és minisztere, Mazarin rejtjelezett levelezése. A régens-királyné és az országot irányító bíboros együttműködésében legalább olyan fontos szerepet játszottak az érzelmi, mint a politikai titkok. Amint az 1651-től folytatott levelezés modern szövegkiadói hamar felfigyeltek rá, a levélírók külön kódjeleket (úgynevezett *nomenklátorokat*) alkalmaztak saját ragaszkodásuk, barátságuk és szerelmük kifejezésére. A levelek végén szereplő búcsúzások jelentős részét nyílt szövegnek hagyták, de saját maguk és egymás megnevezésére számjeleket alkalmaztak, érzelmeikre pedig félreérthetetlen grafikus jeleket. Minden jel arra utal, hogy míg a hivatalos levelek rejtjelezésében mind Mazarin, mind a királyné szakemberek segítségét vette igénybe (közöttük a leghíresebb a Napkirály „Grand chiffre”-jének megszerkesztője, Antoine Rossignol volt), a személyes leveleikben a lelepleződéstől tartó szerelmesek maguk végezték a sifírozás és desifírozás munkáját. E levelezés szépen példázza, hogyan lehet *nomenklátorokkal* gyengédséget és érzelmi függést kommunikálni.³

A magyar történelem különösen közeli analógiát szolgáltat Franciaország irányítóinak titkosított szerelmére. Az eset részletei akkor bontakoznak ki előttünk, ha összehasonlítjuk a Rákóczi-szabadságharc két legszebb, színes tintával készült és pergamenen fennmaradt titkosírástábláját. (A táblák döntő többsége papíron maradt fenn.) Az egyik tábla, a híres virágmintás *clavis*, amely a fejedelem és a Napkirály udvara közötti fontos egyeztetések eszköze volt, részletesen kidolgozott homofonikus rendszert mutat, ami több kódszámot rendel minden betűhöz és gazdag kódjeltáblát kínál politikai szereplők és földrajzi helyek megnevezésére.⁴ A másik *clavis* szintén francia nyelvű, majdnem ugyanilyen szép, kódjelei között azonban néhány szokatlan tételt is felfedezhetünk. Míg a francia király táblája földrajzi és politikai nevekhez rendelt számkódokat (ilyenek a tipikus *nomenklátorok*), ebben az esetben csupán Krakkó és Varsó tűnik fel a helynevek között, politikai szereplő megnevezését pedig egyáltalán nem találni. A gyakran használt – és ezért külön kódszámmal ellátott – szavak között azonban olyanok szerepelnek, amelyek szokatlanak számítanak a rejtjelezés gyakorlatában: *abandonne*, *adorable*, *chagrin*, *jaloux*, *solicitude*, *sentiments*, *souvenir*. Bár a lapon nem szerepel jelzés azzal kapcsolatban, kihez tartozott e kidolgozott *clavis*, a szép megjelenésből sejthetjük, hogy címzettje közel olyan fontos lehetett a háborúzó fejedelemnek, mint legjelentősebb külföldi szövetségese.⁵

E kulcsnak is megmaradt egy papírmásolata, amely ugyan szintén névtelen, hátoldalán azonban szerepel egy szerelmes vers. A fejedelem kézírásában fennmaradt vers első pillantásra választékosnak tűnik, tartalmaz azonban egy sor olyan metrikai hibát (például a szerző nem tudja, hogy a sorvégi ‘e’-k francia versekben

³ Dulong-Sainteny 1982.

⁴ MNL OL G 15 Caps. C. Fasc 44, kiadva: Révay 1974: 68, 84.

⁵ MNL OL G 15 Caps. C. Fasc 44.

nem némák, hanem kiejtetnek), amelyet anyanyelvű francia bizonyára nem követett volna el. Rákóczi számára – részben neveltetése sajátosságai miatt is – a latin és a magyar mellett a francia nyelv volt az egyik legfontosabb kifejezőeszköz, ezt tartotta elsődleges diplomáciai nyelvnek és ezen kommunikált a magyarul és latinul nem tudó fiaival, de akárcsak a latinban, itt is megelégedett egy viszonylag magas szintű tudással, nem törekedett a tökéletességre.⁶ Igen valószínű, hogy a választékos, de hibás versben Rákóczi saját költeményét olvashatjuk:

„Dans cet éloignement et si triste Séjour
Comme la Raison veut que je cache mon amour
Le destein cruel me veut faire souffrir
Mais J’esper que l’Amour finira mon martyre
Par un lien Eternel autant doux que Glorieux
Faisant d’un Amant un epoux heureux
Cachons nos Sentimens deguisons nos tendresse
Pour jouir un jour d’un plaisir sans cesse.”⁷

A szerelmes vers címzettje és a titkosíráskulcs másik felhasználója minden bizonnyal korának egyik legfontosabb politikusa és nem utolsó sorban Rákóczi szerelme, Elzbieta Helena Sieniawska lengyel palatinusné (1669–1729) volt.⁸ Sieniawskával a fejedelem rendszerint franciául levelezett,⁹ míg saját feleségével – akivel szintén volt egy titkosírástáblája, de abban nem szerepelt érzelmek megnevezésének ilyen gazdag szótára¹⁰ – németül. A vizsgált rejtjeltábla nagy valószínűséggel nem elsősorban a diplomáciai kapcsolattartás céljait szolgálta, hanem a fejedelem intimitását óvta.

Más típusú intimitás titkát rekonstruálhatjuk Dalmády István nagyszámú leveléből, amelyet gyermekkori barátjának, Teleki Mihálynak küldött. Dalmádynak majd’ minden levelében visszatérő motívum, hogy biztosítja Telekit

⁶ Rákóczi franciatudásáról: Kovács 1995: 20–28.

⁷ MNL OL G 15 Caps. C. Fasc 44. Közelítő fordításban így szólnak a sorok: „E szomorú, elválasztva töltött időkbén, mikor az ész megköveteli, hogy szerelmem elrejtsem, a kegyetlen sors szenvedésre szorít, de remélem, a szerelem egyszer majd véget vet nyomorúságomnak, egy örökkel való és dicsőséges kapcsolatban, mely a szeretőt boldog hitvéssé teszi. Rejtsük most el érzelmeink és gyengédségünk, hogy egyszer örök boldogságra jussunk.”

⁸ A vers szerzőségének, címzettjének és a titkosíráskulcs partnerének, Sieniawskának azonosítása Markó Árpád érdeme: Markó 1936.

⁹ Tüskés–Kovács–Köpeczi (éd.) 2004. Nincs jelzés a könyvben, hogy a kiadott levelek bármelyike sifírozva lett volna. Lásd még: Thomasivskyj 1912.

¹⁰ DRERL C64–4d2–25. 5. sz. A hátoldal szövege szerint: Mme la Comtesse de Transylvanie. Egyéb bizonyítékot azonban egyelőre nem találtam arról, hogy a táblát valóban a feleségével használta volna Rákóczi, és annak kizárólagosan diplomáciai jellege gyanúra ad okot. Tudjuk, hogy a Ráday Levéltár leveleit nagyrészt maga Ráday Pál feliratozta az 1720-as években, nem kevés hibával, ezért könnyen elképzelhető, hogy a rejtjeltábla tulajdonítása téves. A hibás feliratokról: Benda 1954: 143.

barátságáról, valamint hogy mielőbbi személyes találkozóra kéri az akkor húszas éveinek elején járó barátját. Egy korai levelében *clavist* is kér tőle:

„Az Kegyelmed hozzám mutatott synceritasa énnám valóság, bizonyosság. Én felőlem is, kérem, ítéljen hasonlót. [...] Ha nem restelli, csináljon egy *clavist* titkos betűvel, írassunk egymásnak nagyobb confidentiával. Azonban kérem Kegyelmedet, mesterkedjék azon, mennél hamarébb legyünk szembe egymással. Kegyelmed jó gyors ifjú legény, jó alkalmatosságot kereshetne idevaló jövetelében, kit felette igen akarnám, Kegyelmed sem bánná meg.”¹¹

Ezután – most már a *clavis* birtokában és sűrű használatával – rendszeresen visszatér barátságuk komolyságának, megbízhatóságának, egyediségének hangsúlyozására, miközben visszatérőleg sürgeti személyes találkozásukat:

„Hozzám való igaz affectiójában, higgye minden bizonynyal, annyira megnyugodtam én is, hogy *nincs e világon hasonló barátom* Kegyelmedhez.”¹²

„*Nincs oly tölem lehető dolog, kit meg nem cselekszem Kegyelmedért*, kiben ha kételkednék, *reversalist adok Kegyelmednek róla.*”¹³

„*Nyugodjék meg bennem, Kegyelmedé vagyok. Senkivel titkosabb, igazabb barátságom nincsen e világon, mint Kegyelmeddel.*”¹⁴

„*Mert én Kegyelmedet bizony úgy tartom, úgy szeretem, mint magamat. Adná Isten, beszélhetnék mennél hamarébb Kegyelmeddel.*”¹⁵

A barátság, hűség és nagyrabecslés biztosítása igencsak általános a kor levelezésében, ebben önmagában semmi meglepő nincsen. Dalmády ragaszkodásának gyakorisága és a kifejezések erőssége azonban kivételes. Maga is tisztában volt azzal, hogy leveleiből a férfitársaság zavarba ejtő mértéke sugárzik, ezért igyekezett minden alkalommal titkosítani az erről valló mondatait, miközben azok a levelei, amelyek sifírozatlanok, valamint azok a levélrészletei, amelyek nyílt szövegek maradtak, sokkal visszafogottabbak. Kapcsolatukat a kortársak is furcsállhatták:

„*Vajha beszélhetnék Kegyelmeddel mennél hamarébb, igaz tekéletességgel kiönténém minden dolgomot, titkomot* Kegyelmed előtt! Szemben való lételünket kétszerte inkább kívánám, kívánom is [...] Az Kegyelmed reám bízott dolgaiban valamit meg kell tartanom, *eltitkolva leszen; koporsóimig viszem velem* való Kegyelmed szö-

¹¹ Gergely (szerk.) 1905: 311–312, 278. sz. 1659. január 4.

¹² Gergely (szerk.) 1905: 320, 284. sz. A dőlttel szedett szavak itt és a további idézetekben minden esetben azt jelzik, hogy az eredetiben titkosírással íródtak.

¹³ Gergely (szerk.) 1905: 336, 298. sz.

¹⁴ Gergely (szerk.) 1905: 350, 310. sz.

¹⁵ Gergely (szerk.) 1905: 386, 340. sz.

vetségét. Majd sajnálom, hogy sokan tudják *igaz barátságunkat, mert sok irigyiink vannak mindkettőnknek.*¹⁶

A következőkben a lelkesedése tovább növekszik, ragaszkodásának biztosítási egyre hangsúlyosabbak, de minden alkalommal sifírozza őket:

„Bizony azulta, miolta nem láttam Kegyelmedet, *csak egy nap sem vettem ki elmémbe.*”¹⁷

„Megvallom igazán, *nekem e világon igazabb atyámfia Kegyelmeden kívül nincsen.*”¹⁸

„Jó lelkiismerettel írom, *soha emberhez úgy lelkem nem vont, mint Kegyelmedhez; abban meg is nyugodjék tökéletesen, e világon nincs igazabb barátom, mint Kegyelmed.*”¹⁹

Mint igaz barát, házassági tanácsot ad Telekinek,²⁰ majd vigasztalja felesége elvesztése miatt:

„de édes, kedves Uram, Atyámfia, mit tehet Kegyelmed róla? avval már fel nem támad. [...] Az Úr adta volt, az Úr vette el is.”²¹

Majd megint barátja házasságán gondolkozik, miközben újra és újra hangsúlyozza, mennyire hiányzik neki a másik, végül kettejükre az *amanti* szót használja:

„Hogy Kegyelmed megnyugodt az én Kegyelmedhez való tökéletes synceritásomban, nekem bizony a Kegyelmed abbeli assecuratioja nagy contentatiómra vagyon. Helyesen is írja, nem kell mindent barátságna hinni. Én is annyira megnyugodtam Kegyelmedben, az *Úristen úgy áldjon meg, hogy minden barátom felett Kegyelmedet legigazabbnak tartom hozzám,* [...] 17 egész hónapja elmúlt, miolta egymást nem láttuk, bár csak két óráig beszélhetnék Kegyelmeddel. *Én máris Kegyelmed házassága felől gondolkodom.* Teljes tehetséggel kész volnék Kegyelmednek kedveskednem, segítenem, csak tudnék miből. [...] Nem kell édes, kedves Atyámfia, mi köztünk semmi nehézségnek lenni. *Amanti enim nihil difficile.* Kérem mégis felette igen Kegyelmedet, mesterkedjünk azon, mennél hamarébb legyünk szemben egymással, meglátja, mindkettőnknek könnyebbségünkre lészen.”²²

¹⁶ Gergely (szerk.) 1905: 395–396, 346. sz.

¹⁷ Gergely (szerk.) 1905: 474–475, 410. sz.

¹⁸ Gergely (szerk.) 1905: 507–508, 433. sz.

¹⁹ Gergely (szerk.) 1905: 496–498, 426. sz.

²⁰ Például: Gergely (szerk.) 1905: 372–374, 331. sz.

²¹ Gergely (szerk.) 1905: 500–502, 428. sz.

²² Gergely (szerk.) 1905: 500–502, 428. sz.

Teleki válaszait nem ismerjük, Dalmády többször is említi ugyan másoknak írt leveleiben, de csupán praktikus ügyekkel kapcsolatban. Róla csak annyit tudunk, épp Dalmády egy leveléből, hogy egyszer álmodhatott a barátjáról: „Az Kegyelmed felőlem való álma, édes, kedves Atyámfia, nem hiábalóság.”²³ Azt sem tudhatjuk, pontosan mi zajlott le közöttük, amikor Dalmády nagy örömeire végre találkoztak. A heves lelkesedés azonban némileg alábbhagyott a következő években vagy csak megbeszélték, hogy mégiscsak barátság az, ami közöttük lehet, mindenesetre Dalmády leveleiben csökken a rejtjelezett szövegrészek száma, a fentiekhez hasonló megnyilatkozások pedig teljesen eltűnnek.

Ausztriai Anna és Mazarin, Rákóczi és Sieniawska, Dalmády és Teleki levelezésében az a közös, hogy a titok, amely külön kódszavakban vagy sifírozott szövegrészekben elrejtetik: maga a kapcsolat, a szerelem, a ragaszkodás, egymás jelenlétének áhítása és a barátság.

CSALÁDI ÉS MAGÁNTITKOK: A NŐI NEM ÉS A TITKOSÍRÁS

Dalmády egyik levelének teljes – gyakorlatilag egészében sifírozott – mellékletét annak szenteli, hogy az akkor huszonöt éves Teleki Mihályt házassági terveiben támogassa:

„Éntölem talán meglőtt dolog után kérd Kegyelmed tanácsot, mert mástól is hallottam, hogy akarná elvenni leányt. Szegény Pekri Ferencznek jó hírét familiáját hallottam, magát is esmertem, értékét nem tudom, ha vagyon olyan. Az leány Kegyelmedet szereti, Kegyelmed is kedvelli, javallom az házasságot, csak vigyázzon az alkalmatosságra, mert másutt azt nem tudom, hol tanálja fel. A gratiát igen szűkön osztják a fejedelmek, még az Barcsai is, ez után meglátja Kegyelmed. Az Istenért oda ne kösse magát házasságával együtt, mert Isten áldása nem léssen Kegyelmeden; jó hírét, nevét conseianciáját veszedelemben ejti. Nekem csak az léssen nehéz, hogy ilyen kedves atyjafiának, kinek titkosabb barátságával senkivel nem éltem, csak hírét hallom és így a mi igaz barátságunk távul létünk mia csak meghül, kiről sokszor gondolkodom stb.”²⁴

A családi ügyek, feleségek, anyák és lányok sorsa, házasság és temetés más esetekben is témái voltak a rejtjelezett szövegrészeknek és utóiratoknak. A családi és magántitkok tárgyalásához sorolható a várúr, költő, katona és nagy csábító Balassi Bálint titkosírása. Balassi konfliktusokban gazdag életet élt, perben állt rokonaival, városok vonták perbe, magánélete pedig még tovább kuszálta eleve zavaros viszonyait.²⁵ Magánéleti és anyagi titkairól szóló leveleiben részleges titkosítást használt, csak bizonyos szavakat, leggyakrabban személyneveket rejt-

²³ Gergely (szerk.) 1905: 500–502, 428. sz.

²⁴ Gergely (szerk.) 1905: 372–374, 331. sz. 1659. március 24.

²⁵ Balassi konfliktusokkal teli életének legfrissebb feldolgozása: Kőszeghy 2008.

jelezett.²⁶ Kódja monoalfabetikus volt: az ábécé első felének betűit megfeleltette az ábécé második fele betűinek és fordítva. Magát a titoktartási kérést is így titkosítja: „De ha én uram és igaz atyámfia vagy, bq zcqucb [ne szóljon] Kegyelmed gqbxubqx gqauh [senkinek semit].”²⁷ Balassi Andrásnak és Kapy Sándornak írt összesen négy, magyar nyelvű levelében elsősorban nőikkel kapcsolatos házassági terveit titkosította. Híres mondata – „nagy úr leszek, ha egyébképpen nem is, farkam után”, amelyben arra céloz, tervezett házassága révén meggazdagodhat – eredetileg így hangzott: bmsu if yqzqx, ha egyébképpen nem is, rmxma ihmb.”²⁸

Ezekben a levelekben még csak a rejtjelezett szöveg tárgyául szolgálnak a nők és a családi ügyek. Máskor azonban maguk a levelezőpartnerek feleségek, rokonok, női politikustársak. Az átvizsgált forrásanyag alapján kijelenthetjük, hogy ez korántsem elszigetelt jelenség: a rejtjelhasználat a kora újkori Magyarországon nem volt a férfiak privilégiuma. Sőt már a késő középkorban sem: Hunyadi Mátyás felesége, Aragóniai Beatrix számos itáliai politikai szereplővel folytatott levelezést, de csak kevés partnerével rejtjelezte az üzeneteket, ezek egyike a nővére, Ferrara hercegnője, Aragóniai Eleonóra volt. A testvérpár – grafikus jelekkel titkosított – levelezése a Modenai Levéltárban maradt fenn,²⁹ közöttük az a levél is, amelyben Beatrix elküldi a rejtjelkulcsot Eleonórának.³⁰

Számos példa adódik feleségekkel való titkosított üzenetváltásra. Kizárólag a magánhangzókat cserélő titkosírást alkalmaz Illésházy István 1605-ben feleségéhez, Pálffy Katalinhoz intézett levelében.³¹ Kevésbé könnyen feltörhető – valójában egyelőre megfejtenlen – rejtjelezett sort küldött 1706-ban Károlyi Sándor feleségének, Barkóczy Krisztinának.³² Teleki Mihály és felesége, Veér Judit levelezésében mindkét irányban találunk rejtjelezett leveleket, bár érdekes módon a rejtjelhasználatot rendszerint az utóiratra korlátozták. A rejtjelezett szövegrészekben politika keveredik a házastársak egymás iránti szeretetével, aggódásával.

²⁶ Eckhardt (szerk.) 1951; Révay 1974: 41–46; Stoll (szerk.) 1974: 260–264 (5. sz.), 264–267 (6. sz.); 269–271 (8. sz.); 391–394 (87. sz.); Révay 1978: 69–73. Balassi titkosírásának és akrosztikonjainak egy vitatott elmélete, amellyel a tanulmány szerzője azt akarja bizonyítani, hogy Balassi volt az Árgirus széphistória szerzője: Tóth 1978. Az elmélet tételes vitatása: Kokas–Szijj 1981.

²⁷ Stoll 1974: 394.

²⁸ Stoll 1974: 394.

²⁹ A Modenai Levéltárban őrzött öt, 1482 és 1486 között váltott titkosírástos levél mikrofilmmásolatai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár filmtárában olvashatók: Mf. 8620.

³⁰ Nagy–B. Nyáry (szerk.) 1877: 67. „Con la cyfra havemo antiqamente con Yostra Signoria con la quale la fara cavare, et accioche cla qua avante Yostra Signoria et suo consorte possa serivere ala Maesta de nostro marito et ad nuj, ne li mandamo qui alligata un altra nova, con la quale le Signorie Yostre potranno serivere, che cossi fara nostro marito, et nuj ancora con essa medesimo seriveremo ad Yostra Ill-ma Signoria, ala quale le ce raccomandamo, et si dignara Yostra Signoria da parte nostra basarerre tutti soi Ill-mi figlioli, li quali tutti salutamo.”

³¹ Vadai 1991.

³² MNO OL P 398, Károlyi család levéltára, Rákóczi kor iratai, no. 35409. 1706. április 13.

1662. május 23-án Teleki Veér Juditnak: „Édesem, most is elég német jő, semmit se félj, jót ad Isten.”³³

1662. május 30-án Veér Judit Telekinek: „Ha Kegyelmed innét rég elindult volna, elfogták volna az puskások. Az szelniczei jobbágyot, az ki levelet vitt Szamosujvárra, elfogták, Apafinak vitték, az török felakasztatta. Azon kérném Kegyelmedet, ne mulatna, de meg vagyok nyugodva, ha alkalmatossága engedi, nem mulat.”³⁴

1662. június 6-án Veér Judit Telekinek: „Katona Mihály uram Kegyelmednek jóakárója, de az udvarbíró ám álnok. Valami bitang marha felett, az ki Kegyelmedre nézendő volna, sokat veszekedik most is Katona Mihály uram, de én nem szóltam hozzá.”³⁵

Teleki egyébként nem csupán saját feleségével, hanem a nádornéval, Széchy Máriával is megpróbált kódolva levelezni,³⁶ de hogy mit írt, azt sem a nádornének, sem nekünk nem sikerült desifrizálni.³⁷

MAGÁNBŰNÖK – KÖZERKÖLCSÖK: NAPLÓTITKOK ÉS A SZÉGYEN

A fenti források figyelmes olvasása során érdekes megfigyeléseket tehetünk. Amikor a kriptográfia gyakorlóit vizsgálva társadalmi kategóriát, illetve a forrásokat kutatva műfajt váltunk, gyakran a sifrizott titok természete is megváltozik. Az elrejtett információ Teleki több levelében gyakran nem is a *secrecy* (titok), hanem a *privacy* (jobb híján: magánszféra) területére tartozik. Még inkább jellemző ez a következő forráscsoportra, a naplók műfajára.

A kora újkori Magyarország naplóirodalma igen gazdag, és e forráscsoportnak alapos feldolgozása is született már.³⁸ Az áttekintésből kitérünk, hogy a naplóíróknak csak egy igen szűk csoportja alkalmazott titkosírást a szövegében és ők is csak korlátozott mennyiségben, a kriptográfiahasználatuk és a titokfogalmuk azonban igencsak érdekes. Az alábbiakban olyan szerzőket mutatunk be, akik a politikai szerepvállalás tekintetében nagyon eltérnek egymástól, rejtjelhasználatuk azonban hasonló.

Haller Gábor (1614–1663) 1630 és 1644 között írt naplójának kézírata sajnos lappang, csupán egy százötven évvel ezelőtt készült szövegkiadásban olvashatjuk.³⁹ Haller korának egyik legfontosabb szereplője volt Erdélyben. Tizenévesen Brandenburgi Katalin fejedelemasszony, majd I. Rákóczi György inasa volt, azután utazott, külföldön tanult: Leidenben hadigépészeti és matematikai tanulmányokat folytatott. A későbbiekben Barcsai Ákos, majd Kemény János után

³³ Gergely (szerk.) 1906: 293–294, 220. sz. 1662. május 23.

³⁴ Gergely (szerk.) 1906: 294–295, 223. sz.

³⁵ Gergely (szerk.) 1906: 304–305, 229. sz.

³⁶ Gergely (szerk.) 1907: 582–583, 432. sz. 1666. július 6.

³⁷ Széchy értetlenkedő válasza: Gergely (szerk.) 1907: 593. 441. sz. levél csatolmánya.

³⁸ S. Sárdi 2010.

³⁹ Haller 1862.

I. Apafi Mihály is megnyerte szolgálatára, végül a törökökhöz küldött követség feje lett Temesvárott, ahol fogságba vetették és az erdélyi politika változásai miatt kivégezték.⁴⁰ Iratai ekkor vesztek el, de a korábban betelt és ezért otthon hagyott, saját kezével írott naplója fennmaradt és – mint láttuk – csak később veszett el.

A naplóban sok – összesen mintegy huszonkét – rövidebb rész van titkosítva, kétféle módszer használatával. Az egyik egy egyszerű anagramma, amelyet – ha az olvasó magától nem volna képes megfejteni – Haller a naplója végén részletesen elmagyaráz.⁴¹ A másik a négyzetvonalakból és pontokból álló híres pigpen rejtjel – amelyet később a szabadkőművesek is szívesen használtak – egyik változata. Ez a módszer grafikus megjelenésű, de lényegében monoalfabetikus és logikus rendszere miatt (egy négyzetrácsos táblázatba írt ábécé logikája szerint épül fel) abban az esetben is könnyen dekódolható, ha az olvasó nem ismerné a rendszert.

Meglepő, hogy Haller ilyen gyermeteg titkosírásokat használt, noha nyugaton matematikát tanult és hozzáférése lehetett (volna) kora legjobb rejtjelrendszereihez, az erdélyi politikában pedig nagyban játszott, hiszen négy fejedelem között lavírozott nem kis veszélyt vállalva. Mindez arra utal, hogy rejtjelhasználata nem a nyugat-európai kriptográfiai-matematikai kézikönyvek termése volt. Amennyiben azonban Hallernek nem volt más komoly összehasonlítási forrása, mint korának és országának diplomáciája, úgy módszerei nem tekinthetők meglepőnek, hiszen ura, I. Rákóczi György sem használt jobbat a követeivel folytatott levelezésében. A könnyen dekódolható szövegrészek ugyanakkor a szerző szándékaiba is betekintést nyújtanak: Haller számára a rejtjelezés részben csak játék, a naplót nem kívánja teljesen elrejtteni, olykor az olvasóra kikacsintva ír, láthatóan azt sem bánja, ha ez az olvasó egy kis erőfeszítéssel a látszólag elrejtett részekhez is hozzáfér, ezért is adja meg a rejtjelkulcsot.⁴² Akárhogyan is, a titkosított mondatok jelentős része (tizenkilenc a huszonkettőből) a napló első részében van, az 1637. év előtti időkből származik, amikor Haller még nem fontos politikai szereplő. Könnyen elképzelhető, hogy igazán jelentős politikai titkait egyszerűen nem is írta le.

De mi az, amit leírt és titkosított? Kisebb részben politikai természetű titkokat és különféle tárgyalásokkal kapcsolatos információkat, gyakrabban azonban családi témákat (például a fejedelem tervét arról, kivel kellene házasodnia),⁴³ a lelkivilágára vonatkozó megjegyzéseket és az alkohollal kapcsolatos problémáit: „*Voltam ittas, és rosszabbul viseltem magamat, hogysen kellett volna.*”⁴⁴ Időnként

⁴⁰ Hallerről lásd Szabó 2007, 2008.

⁴¹ Haller 1862: 103.

⁴² Erre a következtetésre jut Szabó és S. Sárdi is: Szabó 2008: 174; S. Sárdi 2010: 368–370. Utóbbi szerint „Meg kell azonban különböztetnünk a nyíltan, eleve nyilvánosságra szánt vagy sanda módon nyilvánosságra számító naplót attól, amelynek esetében az író mindössze tudja, hogy írása más kezébe is kerülhet, s alkalomadtán más is olvashatja. Aki ír, tudja, hogy az írás olyan, mint a kilőtt nyíl: nem lehet tudni, hol áll meg. És ezt tudták már a 17. században is, tanú erre a számos titkosírásos naplórész, idegen nyelven írt vagy kivágott bejegyzés.” S. Sárdi 2010: 82.

⁴³ Haller 1862: 30.

⁴⁴ Haller 1862: 16.

elhatározást tesz: „Fogadtam, hogy bort nem iszom egy hónapig.”⁴⁵ Azonban két nappal később: „Eddig állottam meg bor nem ivást.”⁴⁶ Legközelebb egy kétnapos időszakhoz ezt jegyzi fel rejtjelezve: „Ittas, rosszul.”⁴⁷ Miként azt is elrejtí, amikor a fejedelem pikírtén arra céloz: a bort hamarabb megtalálná, mint egy könyvet.⁴⁸ Egyszer szexuális vágyaiért büntetéssel fenyegető álmát rejtí el: „Álmomban Mózes az égből leindulván és üstökön akarván ragadni, bűneimért fenyegetett, melyre megijedvén imádkoztam Istennek álmomban, és menten az felgerjedt bujaságtól megszűntem.”⁴⁹ Elképzelhető, hogy máskor is szexuális tartalmú megjegyzést titkosított, a szemérmes szövegkiadó ugyanis – filológushoz méltatlan módon – két alkalommal is eltekintett rejtjelezett részek közlésétől.⁵⁰ A sifírozandó titok mindenesetre Haller számára a magánélet: *privacy*.

Hasonlóképpen a magánélet részletei és a személyes titkok rögzítésére szolgálnak Szaniszló Zsigmond (c. 1655 – c. 1721) naplójának rejtjelezett bejegyzései.⁵¹ Szaniszló, aki Torda megye jegyzője, majd főbírája volt, az 1682-től 1711-ig terjedő időszak szinte minden napjáról megemlékezett a naplójában, ami így életének pontos, de meglehetősen egyhangú összefoglalása. Az alábbi bejegyzések tipikusak a napló jellegére nézve:

„November

5: Attam az szíjgyártónak denar. 60 riskására s vászonra.

8. Külttem Mihályt az szekérral Komjáczegre, az zabot meghozta mintegy metr. 61, hozott káposztát is mint(egy) kétszáz főt.

11. Márton fejr lovan jött hozzánk. Mentem Komjáczegre.

13. Hajtattam meg az tehenet Polyanból. Eodem hozott Imre Miklósné fazakat...”⁵²

Amikor el akar valamit rejtteni, igen egyszerű monoalfabetikus titkosírást használ, de bizonyos betűk (f, h, k, l, z) változtatás nélkül kerülnek a titkosírásba.⁵³ A rejtjelezett részek – általában egy-egy szó – elszámolással kapcsolatosak („Vöttem 56 fl. széna árát”),⁵⁴ családi természetűek (a lánya házassága körüli gondok) vagy közérkölcsebe ütköző események („Váradí Jánost egy asszonnyal együtt fogtam meg éjszaka”)⁵⁵. Olyan bejegyzés is előfordul, amelyben erkölcstelenség-

⁴⁵ Haller 1862: 25.

⁴⁶ Haller 1862: 25.

⁴⁷ Haller 1862: 69.

⁴⁸ Haller 1862: 49.

⁴⁹ Haller 1862: 38.

⁵⁰ Haller 1862: 31, 44. Hogy ezeken a helyeken Haller szexuális tartalmú megjegyzéseket tesz, csupán a saját feltételezésem. Ugyanerről lásd Szabó 2008: 412–413, no. 1336.

⁵¹ Torma (szerk.) 1889–1891. Lásd még: S. Sárdi 2010: 531–533.

⁵² Torma (szerk.) 1889–1891: 1889. 247.

⁵³ Titkosított részek: Torma (szerk.) 1889–1891: 1889. 505, 506, 518, 715, 718; 1890. 85–86, 88; 1891. 290.

⁵⁴ Torma (szerk.) 1889–1891: 1889. 518.

⁵⁵ Torma (szerk.) 1889–1891: 1889. 505.

get említ, mégsem titkosítja („Ugyanott kötettem meg egy kurvát”),⁵⁶ időnként pedig káromkodást hagy meg nyílt szövegnek („vagy mi a kurvaanyja”).⁵⁷

A napló legmeglepőbb titkosítása egyszerre családi természetű és közerkölsbe ütköző eseményről szól. A történet 1693. február 5-én kezdődik, amikor Szaniszló feljegyzi, hogy a kamaraispán, Miksa István és több barátja feleséges-tül náluk vendégeskedett. Amint írja: „vígán laktunk, Istennek hála.” Egy pár hónap múlva azonban ugyanehhez a naphoz, az előző szöveget folytatva odaírta: „melyet felette megbántam azután.” Majd így folytatja latinul: „aki nem akar vétkezni, elkerüli az alkalmat.”

Vajon miért bánta meg a vendégeskedés vigasságát és mire fel ez az erkölcsi ítékezés? A választ egy későbbi, április 30-i bejegyzés kínálja: „Értettem, hogy az *kamaraispán az feleségemmel hált*. Uram, szent fiadért ne hagyj magamnak, segélj meg! Jól végére nem mehettem.” Hogy mikor lépett félre Szaniszló felesége, nem teljesen világos, valamikor a február 5-i, túl jól sikerült vendégeskedés és az április 30-i leleplezés között történhetett. Az esemény Szaniszló számára minden bizonynyal még megrázóbb volt, mint e néhány mondatból kitűnhet. A napló egy kicsit későbbi, július 8-i bejegyzése szerint Szaniszló felesége kislánynak adott életet: „Virradólag inter 1 et 2 horas atta Isten ez világra az én küs leányomat, Jutkát; kit is neveljen ő felsége az igaz hütben, ecclesiája épületire, szent fia szerelméért. Amen!”⁵⁸ Az inkriminált éjszakán Szaniszló felesége a várandósságnak valahol a negyedik és a hetedik hónapja közt lehetett. Ha az utóbbi, meglehetősen domborodhatott már a hasa.

Haller borivása és álmai, Szaniszló feleségének kalandja, de akár Balassi vulgáris megjegyzése úrrá válásának módjáról – mind olyan esetek, amelyekre igaznak tűnik Georg Simmel megfigyelése: a titkolózás gyakran nem egyszerűen elrejtett információ, hanem a szegény jele, társadalmi normák áthágásának dokumentálása.⁵⁹

Megfigyelésünk, hogy a naplók titkosításai magánéletre (*privacy*) vonatkoznak, természetesen nem minden naplóra igaz. Létezik a kora újkori magyarországi naplóknak egy olyan kategóriája, ami nem ilyesmiről szól: a napi rendszerességgel rögzített követi diáriumok, amelyek célja, hogy a hivatalos követi jelentéshez rögzítsék az adatokat. Rákóczi minden megbízottjának meghagyta, hogy követségéről részletes naplószerű feljegyzést készítsen,⁶⁰ Thököly egy követének azt is hozzátette, hogy a diáriumra épülő jelentésben, a „memorialéban is cum magna cautione, clavissal” írjon.⁶¹ Thököly és Rákóczi követeinek naplói tehát nagy mennyiségben készültek, de Pápai Gáspár és János vagy Inczédi Pál és

⁵⁶ Torma (szerk.) 1889–1891: 1890. 84.

⁵⁷ Torma (szerk.) 1889–1891: 1891. 270.

⁵⁸ Torma (szerk.) 1889–1891: 1890. 85–86. Felesége szülése: 87.

⁵⁹ Simmel 2011: 99.

⁶⁰ Benda (szerk.) 1963: 37.

⁶¹ Thaly (szerk.) 1873: 614.

Mihály, azaz olyan követek, akik leveleikben gyakran használtak titkosírást, naplóikban rendszerint nem sifírozottak.⁶²

Találunk azonban rejtjelezett részeket Thököly két emberének, Bay Mihálynak és Sándor Gáspárnak a naplóiban. E két napló összekötve maradt meg az Erdődy család vasvörösvári könyvtárában,⁶³ ahol Thaly Kálmán talált rájuk és publikálta őket.⁶⁴ Bay Mihály 1692 novembere és 1693 februárja között vezetett, valamint Sándor Gáspár 1693. elején egy hónapig vezetett naplói nem a titokfogalmuk izgalmas jellege miatt érdekesek számunkra. A szövegek valójában követi útjaik részleteit tartalmazzák, a titkosított bekezdések pedig diplomáciai tárgyalásaik bizalmasabb részletei. Sokkal érdekesebb ugyanakkor technológiahasználatuk. Sándor egyetlen egyszer sifíroz, egy kidolgozott homofonikus táblát használ.⁶⁵ Ezzel szemben Bay jelentősen hosszabb naplójában számos alkalommal használ rejtjeleket, de mintha a naplórás közben tanulna bele azok alkalmazásába. A diárium korai, latin nyelvű részein mintha egy monoalfabetikus kódot követne, amelyről később kiténik, hogy valójában egy homofonikus kód bátortalan alkalmazása: minden betűnek csak az első megfelelőjét használja.⁶⁶ Később azonban egyre bátrabb lett, olykor magyar nyelvre váltott, használta a *homofonokat*, a szótagjeleket, a *nomenklatorokat* és az ékezetes betűket. A napló harmadik részében pedig félretette az addigra már alaposan tanulmányozott, szótagokat és *nomenklatorokat* is felvonultató rendszert és egy teljesen új, addig nem ismert homofonikus kódot vett elő.⁶⁷ Minden arra utal, hogy tanúi lehetünk, hogyan tanul bele egy felhasználó a kriptográfia technológiájába, hogyan adja fel kezdeti idegenkedő attitűdjét és hogyan sajátítja el a rejtjelezést magas fokon. Minthogy azonban a naplót hivatalos követi célra írja, magánjellegű megjegyzéseket hiába keresünk benne. Szintén hiába keresünk magánéletre vonatkozó megjegyzéseket Sándor Pál portai követ 1687 és 1690 között vezetett, egyébként személyes megjegyzésekben és ironikus megfigyelésekben gazdag követi naplójának sifírozott részeiben⁶⁸ vagy Ráday Pál

⁶² A teljesség igénye nélkül: kiad. Szabó–Szilágyi (szerk.) 1860: 1–20; Benda (szerk.) 1963; Thaly (szerk.) 1873b.

⁶³ Bay Mihály naplója: MNL OL G 15 Caps. A.1. Fasc 24. fol. 75–124r. Sándor Gáspáré: MNL OL G 15 Caps. A.1. Fasc 24. fol. 1–28.

⁶⁴ Thaly (szerk.) 1868; Bay naplórészletei: 579–627, 646–650; Sándoré: 651–708. Lásd még: S. Sárdi 2010: 310–311, 519–520.

⁶⁵ Thaly (szerk.) 1868: 691.

⁶⁶ A napló elején (485–486) még monoalfabetikusnak tűnik a kód (A: 95, B: 94, E: 91, de AE-nek külön jel: 74) kevés *nomenklatorral* (ministri: 205, reiz-effendi: 333), később (493) megjelennek a *nomenklatorok* és a magyar betűk (Transylvania: 241, Ö: 72). Azután (494) az addigi latin szöveg átvált magyarba, a betűk jelei megszorodnak (A: 95 és 15, E: 91 mellett 11 is, újabb *nomenklatorok* tűnnek fel), mintha írója elkezdene egyre bátrabban használni a rendszert; még később pedig elkezdi a *homofonok* mellett szótagokat is használni. A második kötetben (510. oldaltól) ugyanez, de még fejlettebb a módszer, nagyon sok szótaggal, ugyanígy: 516–517. (fol. 99v–100) oldaltól, ahol az ö-nek is külön jele lesz.

⁶⁷ Thaly (szerk.) 1868: 537-től (fol. 109) megint megváltozik a rendszer, új számok felelnek meg a betűknek (például A: 2, 3, 4).

⁶⁸ Jakab (szerk.) 1874.

1705-ös lengyel és svéd követségének rejtjelezett bekezdéseiben.⁶⁹ Ráday önéletírása személyesebb, ez azonban nem tartalmaz titkosírást.⁷⁰

* * *

Annak ellenére, hogy a fennmaradt forrásanyag jelentős része a politika területére tartozik, a kriptográfia korántsem maradt kizárólag a diplomácia eszköze, a nagypolitikától távoli szereplők is alkalmazták mindennapi életük során. Nem volt szükségképpen a férfiak privilégiuma sem, több forrás is arra utal, hogy a politikával több-kevesebb kapcsolatban álló nők is kezelték *clavis*okat. Az egyetlen szelekciós szempontot az jelentette, hogy a rejtjelhasználat értelem-szerűen írástudók privilégiuma volt.

Ahogy a felhasználók sem voltak szükségképpen politikusok, úgy a sifrírozás célja sem volt szükségképpen politikai: a magánélet, a (rejtett) szerelmi kapcsolat, az intim barátság, a szegyen, a mértéken felüli alkoholfogyasztás, a félelem, a családi konfliktusok vagy az erkölcsi kihágások titkosítására egyaránt adódnak példák. Ahogyan pedig módszeresen végignézzük a titkosított és nem titkosított szövegrészek viszonyát, az eddignél jelentősen részletesebb betekintést nyerünk a múlt szereplőinek titokfogalmába. A titkolózásnak (*secrecy*) és a magánszféra védelmének (*privacy*) fokozati kategóriáit azonosítottuk: a legkritkább esetben volt valami teljesen elrejtve, a források inkább úgy viselkedtek, hogy maguktól csupán valamilyen fokú megértést tettek lehetővé, ennél behatóbb megértéshez pedig komolyabb erőfeszítésre volt szükség. Találkozhatunk olyan forrásokkal, amelyek bizonyos információkat kódoltak ugyan, a kód kulcsát azonban – egy másik oldalon – maguk kínálták fel az olvasónak. Alkalmaztak olyan titkosítást, amely csak a tanulatlan hírvivőt vagy a szövegbe illetéktelenül betekintőt zárta ki az olvasók köréből, ám a gyakorlott írástudó ellen nem kínált védelmet; de olyat is, amely professzionális kódfejtőkre is fel volt készülve. Amint a titok dekódolhatósága, úgy a titokhoz való hozzáférés is fokozatos volt, az egyik közösségnek könnyebb, másiknak korlátozottabb volt a betekintése az adott levélbe, kódexbe, naplóba, üzenetbe.

FORRÁSOK

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (DRERL)

C64-4d2-25 A Rákóczi-szabadságharc titkosíráskulcsai.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

G 15 II. Rákóczi Ferenc levéltára. Emigrációba vitt rész.

P 398 Károlyi család levéltára, Rákóczi kor iratai.

Mf. 8620. A Modenai Levéltárban őrzött titkosírástos levelek mikrofilmmásolatai.

⁶⁹ Benda (szerk.) 1963: 284–296.

⁷⁰ Benda (szerk.) 1963: 35–42.

- Benda Kálmán (szerk.) 1963: *Pápai János törökországi naplói*. Budapest.
- Eckhardt Sándor (szerk.) 1951: *Balassi Bálint összes művei*. Budapest.
- Gergely Sámuel (szerk.) 1905: *Teleki Mihály levelezése I. 1656–1660*. Budapest.
- Gergely Sámuel (szerk.) 1906: *Teleki Mihály levelezése II. 1661–1663*. Budapest.
- Gergely Sámuel (szerk.) 1907: *Teleki Mihály levelezése III. 1664–1666*. Budapest.
- Haller Gábor 1862: Naplója. 1630–1644. In: Szabó Károly (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok* 4. kötet. Kolozsvár, 1–103.
- Jakab Elek (szerk.) 1874: Sándor Pál konstantinápolyi naplója. *Magyar Történelmi Tár* (19.) 162–194.
- Nagy Iván – B. Nyáry Albert (szerk.) 1877: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490*. III. Budapest.
- Stoll Béla (szerk.) 1974: *Balassi Bálint összes versei*. Budapest.
- Szabó Károly – Szilágyi Sándor (szerk.) 1860: *Inczédi Pál naplója (1660–1697)*. (Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből 2.) Pest, 1–20.
- Thaly Kálmán (szerk.) 1868: *Késmárki Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai. 1686–1705*. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 23.) Pest.
- Thaly Kálmán (szerk.) 1873a: *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai*. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 24.) Budapest.
- Thaly Kálmán (szerk.) 1873b: *Történelmi Naplók*. (Monumenta Hungariae Historica Scriptorum 27.) Budapest.
- Thaly Kálmán (szerk.) 1873c: Bay Mihály és Pápai Gáspár naplója Tatárországban. *Századok* (7.) 538–552, 603–618.
- Torma Károly (szerk.) 1889–1891: Szaniszló Zsigmond naplói (1682–1711). *Történelmi Tár* (12.) 230–269, 503–522, 708–727; (13.) 77–101, 307–327, 493–510, 757–770; (14.) 267–295.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Benda Kálmán 1954: Ráday Pál politikai iratai 1703–1711. *Levéltári Közlemények* (25.) 141–151.
- Dulong-Sainteny, Claude 1982: Les signes cryptiques dans la correspondance d'Anne d'Autriche avec Mazarin, contribution à l'emblématique du XVIIe siècle. *Bibliothèque de l'école des chartes* (140.) 61–83.
- Kokas Károly – Szijj Ferenc 1981: Megjegyzések Tóth István Árgirus-cikkéhez (Az Árgirus-széphistória szerzőjéről). *Filológiai Közöny* (27.) 320–331.
- Kovács Ilona 1995: Exil et Littérature: La période 1711–1735 dans l'oeuvre de François II Rákóczi. *Cahiers d'études hongroises* (7.) 20–28.
- Köszeghy Péter 2008: *Balassi Bálint, Magyar Alkibiadész*. Budapest.
- Láng Benedek 2011a: *A rohonci kód*. Budapest.
- Láng Benedek 2011b: Az emberek titkai: A rejtjelezés társadalomtörténete Magyarországon. *Korall* (12.) 43. 174–189.
- Láng Benedek 2013: A tudásátadás útjai a magyarországi kriptográfiai gyakorlatban. *Századvég* (67.) 4. 115–137.
- Láng Benedek 2014: A rejtjelezés technológiájának használata Magyarországon az 1700 körüli években. *Aetas* (29.) 86–111.

- Markó Árpád 1936: A versíró Rákóczi. *Magyar Könyvszemle* (26.) 259–264.
- Révay Zoltán 1974: *II. Rákóczi Ferenc és korának rejtjelezése (XVIII. század)*. Budapest.
- Révay Zoltán 1978: *Titkosírások. Fejezetek a rejtjelezés történetéből*. Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1999: A tájékoztatás hatalma. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Eger, 9–31.
- S. Sárdi Margit 2010: *Napló-könyv: magyar nyelvű naplók 1800 előtt*. Kézirat, <http://www.balassikiado.hu/BB/NET/SM.pdf> – utolsó letöltés: 2013. június 10.
- Simmel, Georg 2011: A titok és a titkos társadalom. In: Simmel, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 84–103.
- Szabó András Péter 2007: Haller Gábor naplójának forrásai. In: Balázs Mihály – Gábor Csilla (szerk.): *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban: A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai 2006. május 24–27. Kolozsvár*. Kolozsvár, 409–430.
- Szabó András Péter 2008: *Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája*. (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/szaboandras/diss.pdf> – utolsó letöltés: 2013. június 10.
- Thomasivskij István 1912: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez. *Századok* (46.) 113–127.
- Tóth István 1978: Balassi Bálint és az Árgirus-széphistória szerzősége. *Filológiai Közlöny* (24.) 155–194.
- Tusor Péter 2003: Pázmány bíboros olasz rejtjelkulcsa: C.H. Motmann 'Residente d'Ungheria': A római magyar agenzia történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* (116.) 535–581.
- Tüskés Gábor – Kovács Ilona – Köpeczi Béla (éd.) 2004: *Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elzbieta Sieniawska 1704–1727*. Budapest.
- Vadai István 1991: Két XVII. századi titkosírás megfejtése. In: Ötvös Péter (szerk.): *Pálffy Kata leveleskönyve: Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez (1602–1606)*. Szeged, 183–189.
- Vadai István 2011: Titkosírás. In: Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. XII. kötet. Budapest, 60–65.
- Vámos Hanna – Vadai István 2013a: Pázmány Péter és I. Rákóczy György titkosírása. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Vác, 461–479.
- Vámos Hanna–Vadai István 2013b: Kuruc titkosírások megfejtése. In: Mercs István (szerk.): *Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról*. Nyíregyháza, 209–221.